

Společenský cíl a metodologické problémy marxisticko-leninského výzkumu mládeže v NDR*

WALTER FRIEDRICH
Lipsko

Výzkum mládeže v NDR se vyvíjí jako samostatný výzkumný směr od poloviny šedesátých let. Předcházelo mu plánování koncepce a rozsáhlé koordinační úsilí. V r. 1966 byl založen *Ústřední ústav pro výzkum mládeže* Úřadu pro otázky mládeže při Radě ministrů NDR se sídlem v Lipsku. Tím bylo vytvořeno výzkumné, koordinační a informační středisko, které znamenalo institucionalizaci výzkumu mládeže v NDR a vytvoření předpokladů pro realizaci plánů a pracovního programu. Postupné ustavování výzkumu mládeže nebylo spontánní, ale bylo plánovitě řízeno stranou, vládou a svazem mládeže. Výzkum mládeže je dnes uznáván za součást našich společenských věd. Přispívá ke studiu rozvoje a socialistické výchovy mládeže v podmínkách rozvinuté socialistické společnosti NDR. Statut jasně definuje úkoly: „Ústřední ústav pro výzkum mládeže zkoumá podmínky a zákonitosti rozvoje osobnosti, a zejména socialistické výchovy a období mládí. Těžištěm vědecké práce Ústavu je teoretický a empirický výzkum socialistického rozvoje osobnosti mladých lidí ve věku od 14 do 25 let, zejména pracujících mládeže, studentů a mladých příslušníků inteligence. Výzkumy směřují k tomu, aby dále upevňovaly vědecké základy socialistické mládežnické politiky tím, že rozpracovávají marxisticko-leninskou teorii vývoje a výchovy mládeže. Musí vycházet vstříc především potřebám Svazu svobodné německé mládeže“.

Naše práce se řídí dlouhodobými plány. Na základě „Ústředního plánu výzkumu marxisticko-leninských společenských věd NDR“ jsme vypracovali podrobný plán výzkumu mládeže do r. 1975, který obsa-

huje všechny hlavní úkoly, projekty a lhůty výzkumu. Roční plány ústavu, resp. jeho jednotlivých oddělení, jsou zaměřeny na realizaci těchto úkolů. Ve své práci respektujeme tyto zásady:

1. Cílem naší práce v Ústavu je účinně napomáhat prosazování socialistické mládežnické politiky. To je možné pouze na základě úzké spolupráce s příslušnými řídicími orgány, zejména s Ústřední radou Svazu svobodné německé mládeže. Tento jednoznačný společenský cíl naší práce není jen platonickým vyznáním. Odráží se zejména v plánování, tj. ve strategii určování stěžejních úkolů a projektů výzkumů a zároveň při stanovení konkrétních problémů. Svými studiemi se snažíme postihnout společensky významné znaky a prvky chování mládeže, vývoj a vývojové determinanty tohoto chování. „Žhavému železu“ se nevyhýbáme. Rozumí se samo sebou, že svým teoretickým příspěvkem k rozvoji, determinaci a struktuře mladistvých osobností nesměřujeme k nějakým bezobsažným výročkům nebo modelům týkajícím se „mládeže o sobě samé“, nadčasových osobnostních typů apod. Posuzujeme osobnost mladého člověka vždy v jejím vztahu k systému reálných faktorů jejího prostředí, tj. v její konkrétní historické struktuře a vývoji. To však neznamená, že podceňujeme teoretická zobecnění a vývoody, naopak, klademe na ně při práci v oblasti teorie osobnosti zásadní důraz. Společenský smysl naší práce se odráží též v jejím teoretickém hodnocení:

— výsledky výzkumu předáváme formou určitých standardizovaných zpráv řídicímu ústředí a zadavateli úkolu;

* Ve dnech 16. a 17. května 1973 se konalo na vysoké škole mládeže W. Piecka na Bogensee u Berlína kolokvium *K metodologii a organizaci výzkumného procesu ve výzkumech mládeže*. Organizoval

je lipský Ústřední ústav pro výzkum mládeže. Úvodní přednášku ředitele tohoto ústavu, prof. dr. W. Friedricha, zde uveřejňujeme v částečně zkráceném znění.

- tyto zprávy jsou vypracovány všeobecně srozumitelnou a přístupnou formou;
- vypracováváme na jejich podkladě závěry a doporučení, často společně s vedoucími a zkušenými praktiky, pro účely socialistické výchovy, řízení, agitace a propagace mezi mládeží;
- všechny výsledky výzkumu hodnotíme z pozic naší socialistické společnosti, tj. stranicky. Neboť podle Leninových slov „neexistuje a nemůže existovat nestrannická společenská věda“.

Toto společenské zaměření ovlivňuje naši práci ještě z jiného hlediska. Uvedu např. výzkum zadáný některým řídicím orgánem a na něj navazující spolupráci s pracovníky ve vedení a v praxi. Všechny naše větší studijní práce jsou zadávány orgány mládeže. Ústřední rada Svazu svobodně německé mládeže a jiné ústřední řídicí orgány, případně další zadavatelé úkolů zpravidla ovlivňují volbu problematiky a koncepci výzkumů a konzultují je s námi na základě předložených výzkumových zpráv; tyto konzultace mají charakter „obhajob“. Považujeme tuto úzkou spolupráci mezi ústředními řídicími orgány a dalšími zadavateli úkolů, zejména mezi vedením svazu mládeže a výzkumnými pracovníky, za velmi prospěšnou a nezbytnou; v uplynulých letech jsme získali v tomto směru dobré zkušenosti. Tuto spolupráci, která se nám stala dnes již samozřejmostí, pokládáme za předpoklad realizace požadavku, který klade strana na pracovníky ve společenských vědách: „zkoumat kvalitativně nové jevy a reálné procesy vývoje společnosti v jejich historických souvislostech a rozpracovávat způsoby řešení vyvstávajících problémů a úkolů“ [5], [6].

Chceme tak přispět k realizaci úkolů 8. plénního zasedání SED. Náš úzký vztah ke společenské praxi, k socialistické mládežnické politice a jejímu řízení, zejména pak ke Svazu mládeže, determinuje naši výzkumnou práci a klade na nás požadavky, kterým často nemůžeme plně dostát dosavadními postupy a metodami. Jsme toho názoru, že toto úzké spojení s praxí nám v ústavu velmi pomohlo zlepšit kvalitu naší teoretické a metodické práce. Přitom jsme však neuvázli v pouhém prakticismu, ale získali jsme tu zkušenost, že

úzké a plánem řízené spojení s praxí nás vede ke střizlivé teoretické úvaze, ke kritice metod a racionální organizaci výzkumné práce. Spekulace si dříve či později vždy zlomí vaz střetnutím s praxí. Společenská praxe jakožto kontrolní prvek stimuluje takto bezprostředně vědeckovýzkumnou činnost. Tento usměrňující vliv na rozvoj vědy lze hodnotit jedinečně kladně.

2. Další zásadou práce Ústředního ústavu pro výzkum mládeže je interdisciplinární přístup. Dnes je již zřejmé, že se interdisciplinární zpracování problémů, a to právě ve společenských vědách, ukazuje neobyčejně plodným pro rozvoj teoretických prací, zdokonalování metod a pro praktické využívání výsledků. Právě proto vyžaduje strana a společnost uplatňování interdisciplinárního přístupu ve vědeckém výzkumu [srov. 11]. Lze tak odhalit problémy v jejich širších, mnohostranných souvislostech a někdy též postihnout novým způsobem, méně zatíženým teoretickou a metodickou tradicí dané vědní oblasti (například psychologie, sociologie). Tato přednost je rozhodující. Proces interdisciplinárního přístupu se ve společenských vědách poměrně nenápadně, ale nezadržitelně prosazuje, ať již je tím, či oním vědeckým pracovníkem vítán a vědomě prosazován, nebo odmítán či dokonce potírán. To je dnes již přímo donkichotství. Proces nezlikviduje staré, ctihodné vědy, ale podkope dosud často udržovanou uzavřenost, snahy po soběstačnosti a elitistické sebevědomí, které bývá spojeno se snižováním hodnoty jiných vědních oblastí. Potlačí se tak i obecné diskuse o podstatě, předmětu a pravomoci té které oblasti a vždy znovu se objevující tendence striktního vymezení oboru. Různé společenské vědy se navzájem více poznají, budou o sobě lépe informovány a tam, kde se to ukáže účelným, nebo kde si to vyžádá složitost či společenský význam problému, budou muset vzájemně skutečně spolupracovat. Z interdisciplinárního hlediska vytvořené a také tak pracující skupiny, jejichž počet nadále poroste, bude třeba hodnotit ni již jako něco mimořádného, ale jako partnery obecně prospěšné spolupráce. To je dnes na pořadu dne. Vyžaduje to však rozhodný postup při prosazování interdisciplinární práce a jasné řízení v tomto směru. Nestačí se k tomuto

principu jen platonicky hlásit. V našem ústavu jsme při všech těžkostech, které se obvykle vyskytují v interdisciplinárně pracujících kolektivech, získali celkem dobré zkušenosti. Domníváme se, že se jako plodné ukázalo společné úsilí psychologů, pedagogů, sociologů, filosofů a dalších vědeckých pracovníků ústavu o komplexní, rámec jediného oboru přesahující pohled na teoretické a metodické problémy.

3. Za důležitou zásadu práce považujeme v ústavu racionální a efektivní rozpracování výzkumů. Jednou stránkou toho je správný metodologický základ výzkumného procesu a patřičný zřetel ke všem těmto poznatkům při praktickém provádění výzkumu. Na tom však nelze ustrnout. Je nutno věnovat větší pozornost technologii výzkumu, plánování, rozpracování problému a tvorbě hypotéz a zejména organizaci empirické analýzy a vyhodnocování dat. To nás také vedlo k tomu, že zde předkládáme k diskusi problémy metodologie a organizace výzkumného procesu. Máme dojem, že na mnoha místech není dosud zcela překonána stará doba individuální ruční práce. Ještě se někdy hájí dnešku neodpovídající ideál univerzálního badatele.

V Ústředním ústavu pro výzkum mládeže se na základě diferencované dělby práce vytvořily skupiny specialistů. Struktura ústavu v podstatě odpovídá výzkumnému procesu. Tak jsou tu např. výzkumné sektory, které provádějí teoretické a koncepční práce a vyhodnocování výzkumů, sektor metodiky, který odpovídá za rozpracování analytických metod, oddělení organizace výzkumu, oddělení zpracování dat a další úseky technických služeb a koordinační a informační oddělení. Nechci se tajit s tím, že se ve spolupráci jednotlivých úseků vyskytují problémy a že nejsme se současným stavem spokojeni. Přesto však můžeme říci, že se tato „výrobnímu procesu“ odpovídající struktura ukázala velmi vhodnou. Specializace vedla ke zvýšení kvality a současně k poměrně dobré efektivitě výzkumné práce ústavu.

Zkušenosti získané při organizaci velkých empirických průzkumů, při vyhodnocování rozsáhlého množství dat (např. z intervalových studií) a také při koncipování, metodickém rozpracování, provedení a vyhodnocení krátkodobých operativních

studií přispěly k vytvoření standardních postupů organizace výzkumu. To vše přispívá k uspokojivé efektivnosti našich výzkumů, a tím i k dodržování stanovených plánů a termínů. Hlavním smyslem této studie je upozornit na různorodé a bezpochyby velmi složité problémy, které vyplývají z teoreticko-metodické analýzy našeho výzkumného procesu. Uvědomujeme si, že zde přednesené metodologické a organizační problémy se netýkají jen procesu při výzkumu mládeže. Platí všude tam, kde se vědecky zkoumá chování, vývoj, determinanty a struktura osobnosti.

I když se stále více pracovníků ve společenských vědách zabývá metodologickými problémy, nelze celkovou situaci v této oblasti považovat za příznivou. Mohu hodnotit jen situaci v NDR. Stav v jiných zemích nemohu podrobněji posoudit. Z literatury je ovšem známo, že v uplynulých letech hrály metodologické problémy velkou roli v sovětských společenských vědách, jako je sociologie, pedagogika a psychologie. Publikace bulharských pracovníků ve výzkumu mládeže, polských sociologů, psychologů a teoretiků vědy, jakož i vědeckých pracovníků ČSSR svědčí o intenzivní metodologické práci. Jde o to, abychom tyto poznatky systematicky využívali. Měli bychom situaci u nás střízlivě a kriticky zhodnotit. Musíme vycházet z toho, že v oblasti společenskovo-vědního výzkumného procesu jsme v teoreticko-metodické práci poměrně na začátku. Dále bychom si měli být vědomi toho, že jsme si dosud nedostatečně osvojili dialektiku teoretických a empirických poznávacích postupů ve výzkumném procesu. V mnoha oblastech panuje ještě dnes silné přeceňování významu empirických analytických metod (testů, dotazníků) ve výzkumném procesu. Etapa empirické analýzy se považuje za alfu a omegu výzkumu. Zastánci těchto názorů sice slovy uznávají nutnost teoretické práce, avšak ve skutečnosti pracují teoreticky jen povrchně. Máme zde jasně co dělat s empiristickým zdůrazňováním výzkumu. Není to zdaleka vzácný jev, jak vždy znovu dokazují diplomové a dizertační práce. Nutné je s tím spojeno mimořádně vysoké hodnocení empirických dat, přímo určitý kult dat. Nepotřebujeme nadvýrobu empirických dat z nesčetných

malých průzkumů, která si navzájem ani trochu neodpovídají a nejsou srovnatelná. Již dnes máme značné množství dat, z nichž můžeme vyvodit velmi málo.

Je třeba zdůraznit: To, co potřebujeme, jsou empirická data získaná na základě dobré teoretické přípravy a exaktními analytickými metodami z reprezentativních vzorků, vyhodnocená na počítačích při dodržení vysoké teoretické úrovně a s ohledem na praktický užitek těchto dat. Projevem zanedbávání teoretické stránky výzkumného procesu je, že chybí metodická příručka, která by se podrobně a konkrétně zabývala společenskovědním výzkumným procesem v jeho různých teoretických a empirických etapách. V publikacích a především v praktické práci je nutno věnovat mnohem více pozornosti teoretickým koncepcím a vyhodnocování výzkumů. To je dnes již téměř existenční problém mnoha oborů a institucí a bude stále naléhavější. Tyto kritické připomínky jsou podle mého názoru oprávněné. Do značné míry jsou též sebekritikou. Sami nejsme spokojeni s kvalitou vlastních výzkumů a snažíme se je zlepšit.

Podceňování teoretických etap a aspektů výzkumného procesu má různé důvody. Chtěl bych poukázat na to, že jednotlivé vědy doposud velmi nedostatečně využívají základních poznatků a nových výsledků marxisticko-leninské filosofie, zejména teorie poznání a vědecké metodologie (logiky). Přitom dnes existuje řada publikací filosofů SSSR a NDR, které přinášejí základní poznatky a podněty pro filosoficko-metodologické zdůvodnění společenskovědního výzkumného procesu. Jsou však vědeckým pracovníkům, metodikům a diagnostikům málo známy a nemohou proto mít vliv na jejich práci. Je to škoda, neboť naléhavě potřebujeme na základech marxismu-leninismu spočívající a vědecky zdůvodněné pojetí společenskovědního výzkumného procesu, jeho strategie, etap a specifických metod. Mnohdy se dost nekriticky přejímají techniky buržoazních společenskovědních pracovníků, např. psychodiagnostika. Často se jen s nepatrným přizpůsobením přebírají testy, dotazníky, škály, předlohy odpovědí atd., a to i s jejich teoretickým podkladem. Teoreticko-metodické předpoklady se přitom téměř neanalyzují.

Někdy se tak děje až s překvapující naivitou a se zatvrdelou důvěrou v tyto koncepcie (které, mimochodem řečeno, bývají starého data a často jsou překonány již i v zemích, kde byly původně vyvinuty). Lze si to vysvětlit jen osudným nedostatkem filosofických a metodologických znalostí nebo nějakým pochybeným vědeckým ideálem. Je nutno si rovněž uvědomit, že mnohé metody, konstrukční a ověřovací techniky používané v buržoazní psychologii a sociologii jsou vyvíjeny spíše pragmaticky a jejich teoreticko-metodický základ je velmi slabý nebo vůbec žádný. Vedlo to mimo jiné k silným formalistickým tendencím. Nepřihlíželo se k teorii poznání ani k vědecké metodologii. Teprve v poslední době lze pozorovat zesílení teoreticko-metodické práce a kritiky v tomto směru. „Až do nedávné doby se pohlíželo na teorii testů jako na soubor více či méně dobře fundovaných výpočetních metod určených ke konstrukci a vyhodnocování psychologicko-diagnostických testů“ [2]. Připomínám, že mám námitky jen proti nekritickému přejímání těchto technik a metodologických koncepcí. Jinak jsem samozřejmě pro zásadní využívání všech příslušných metodologických poznatků a metod buržoazních vědců, ale jen při zachování pevného marxisticko-leninského stanoviska.

O významu metodologických prací

Metodologické analýzy mohou být prováděny, jak známo, na různých stupních obecnosti. Filosofické nebo vědecko-teoretické analýzy vycházejí z teoreticko-metodických základů a světónázorových předpokladů, které platí pro vědecké poznání jako takové, tedy pro strategický, vědecký přístup ve všech vědních oborech. Odhalují z pozice dialektického a historického materialismu základní teoreticko-logické a světónázorové souvislosti vědeckého poznání. Avšak tím se ještě neřeší speciální problémy poznání v jednotlivých vědách. Lze je tím sice lépe odhalit a pochopit v obecných souvislostech, avšak řešení speciálních výzkumných problémů a praktické zlepšení speciálního výzkumného procesu vyžaduje rovněž speciální teoreticko-metodické práce. Tyto se uskutečňují na určitém hlubším „stupni“ [7] a mají je provádět specialisté příslušných vědních oborů, případně v inter-

disciplinární spolupráci s odborníky příbuzných oborů. Nejlépe pak ve spolupráci s filozofy, kteří musí být dobře seznámeni i se speciálním oborem. Spolupráce tohoto typu se dnes realizuje poměrně málokdy. Vzniká tak reálné nebezpečí, že budou vedle sebe nezávisle existovat dvě metodologie: obecná koncepce filozofická a vědecko-teoretická a speciální koncepce uvnitř jednotlivých věd. Výzkumný pracovník dává sice za pravdu oběma, ale s tím rozdílem, že se ve své praktické práci soustřeďuje jen na onu druhou metodologickou koncepci. První zůstává spíš jakýmsi krédem. Musíme zde dosáhnout integrace a musíme také věnovat větší pozornost spojovacím článkům mezi metodologickou koncepcí obecně filozofickou a speciálně vědeckou. Jde o prvořadý problém. Na jedné straně klade značné požadavky na badatele, např. ve společenských vědách, který musí splnit svou povinnost vůči metodologickému základu svých pracovních metod. Na druhé straně z toho vyplývají požadavky též na metodology, kteří posuzují problémy z filozofických a vědecko-teoretických pozic. Vystoupí-li s požadavkem, že chtějí usměrňovat praktický společenskovědní výzkumný proces, tedy vyslovovat se o jeho dalším vývoji — což velmi rádi uvitáme —, pak je žádoucí, aby měli alespoň minimální znalosti o konkrétních podmínkách tohoto výzkumného procesu. Jinak nám není příliš k prospěchu, když se v rámci tohoto požadavku objevují práce, které byly napsány jaksí mimo dostřel, za frontou. Metodolog, který píše o společenskovědním výzkumném procesu, by měl alespoň čas od času sám stát u kanónu, tj. naučit se, tak jako výzkumný pracovník, prakticky zvládat konkrétní problémy.

Našemu výzkumnému procesu, tak jak jej dnes můžeme provádět, skutečně málo prospívá, když se vyzdvihují jen ideální kritéria a normy (které badatel sám shledává cennými), když se poukazuje na téměř nepřeklenutelnou propast mezi metodologickými požadavky a současnou výzkumnou praxí a když badatel, který se přesto odváží do praxe, je samolibě kritizován.

V duchu svých předpokladů přistupujeme k metodologickým problémům z hlediska vědeckého pracovníka. Naším požadavkem je vypracovat na základě filozofických

premis metodologické analýzy, které by byly natolik speciální a informativní, aby mohly mít vliv na výzkumnou praxi. Znovu zdůrazňuji: potřebujeme prakticky účinné metodologické práce, neboť musíme podstatně zlepšit svou metodickou činnost, celý výzkumný proces. Taková je dnes otázka ve výzkumu mládeže. Domníváme se, že dosavadními metodami lze zobrazit skutečnost, předmět našeho výzkumu, jen nepřesně, a ověřovat naše výzkumné hypotézy nedostatečně. Je-li tomu tak, má to přirozeně značné důsledky jak pro rozvoj teorie, tak pro informaci zadavatele úkolu a pro praktickou činnost. Vycházíme z toho, že zdokonalování výzkumného procesu a především lepší osvojení si dialektického vztahu mezi teorií a empirií a mezi teorií a metodikou, je zásadním předpokladem rozvoje teorie a poznání zákonitosti sledovaného objektu. Svou výzkumnou práci musíme dospět k exaktní analýze skutečnosti. Soudruh K. Hager to kdysi jasně formuloval slovy: „Dialektika vyžaduje především konkrétní analýzu situace. Chce, abychom neklamali sami sebe, abychom vycházeli vždy z toho, co skutečně je, a nikoliv z toho, co má být“ [5 : 190].

Úkolem vědeckého výzkumu je tedy přesně a nezastřeně odkrývat zásadní a obecné znaky, podmínky a souvislosti každého sledovaného jevu. Zlepšení výzkumného procesu nelze dosáhnout bezúčelným empirickým zkoumáním, ale jediné systematickým objasňováním teoretických předpokladů našich výzkumných metod. „Vědecké metody a prostředky nikdy nesankcionuje sám výsledek; koncipují a legalizují se teorií“ [1 : 18].

Prosazováním metodologie společenskovědního výzkumu procesu se nám též podaří lépe poznat a kriticky hodnotit koncepcce, metody a techniky buržoazních vědců se všemi jejich implikacemi. Jak pro kritické vypořádání se s buržoazními koncepcemi, tak pro každodenní výzkumnou práci se vždy znovu potvrzuje správnost Leninova názoru, „že každý, kdo přistupuje ke speciálním otázkám a nezabýval se předtím řešením všeobecným, naprosto nutně na každém kroku, aniž si je toho vědom, zakopává o tyto všeobecné otázky“ [9].

Co můžeme udělat pro to, abychom přispěli k nezbytnému zkvalitnění své metodologické práce?

Vzhledem k právě zmíněnému významu teoreticko-metodických prací je bezpodmínečně třeba zlepšit současný stav informací a komunikace mezi pracovníky ve společenských vědách. Stále se ještě mnoho věcí ponechává vlastnímu průběhu, autodidaktickému řešení. Vidím tyto možnosti:

1. Organizovat pravidelná pracovní setkání menších kolektivů k diskusím o úzce vymezené tematicce. I zde by se měly nalézt určité standardní formy kolektivních porad a výměny zkušeností.

2. Vydávat práce o metodologických problémech společenskovědního výzkumného procesu. Měli bychom prozkoumat, zda by bylo možno vyhradit jednu ediční řadu metodologickým problémům společenskovědního výzkumného procesu. Musela by přinášet samozřejmě i poznatky a zkušenosti vědeckých pracovníků bratrských socialistických zemí.

3. Dohodnout konkrétní formy spolupráce mezi různými institucemi společenskovědního výzkumu v NDR. Tuto spolupráci je třeba rozvinout se zřetelem:

- k dělbě práce v oblasti metodologie; mělo by se dohodnout, která instituce odpovídá za zpracování kterého problému a uvolní pro to pracovní síly; tato specializace je naléhavá zejména při poměrně malém počtu výzkumných pracovníků, kterými disponujeme;

- k dohodám o využívání standardizovaných prostředků výzkumu, případně i o teoretických koncepcích a dalších prvcích výzkumného procesu.

4. Metodologické problémy jsou vhodným předmětem mezinárodní spolupráce. Jsme toho názoru, že by se v tomto směru měla organizovat kooperace mezi výzkumnými skupinami socialistických zemí. Vyplýval by z toho nesporný užitek pro všechny zúčastněné. Také zde je možná dělba práce, rozdělení hlavních úkolů při zpracování určitých problémů, např. dohod o normalizaci. Pracovníci Ústředního ústavu pro výzkum mládeže jsou ochotni takto spolupracovat a přisuzují velký význam výměně zkušeností mezi výzkumnými pracovníky socialistických zemí.

Výzkumným procesem rozumíme, stručně řečeno, soubor všech teoreticko-koncepčních, metodických, organizačních a empiricko-praktických činností vyvinutých při vědeckém řešení určitého problému. Společenskovědní výzkumný proces směřuje k řešení společenskovědních problémů, tj. problémů rozvoje, determinant a struktury osobností. U nás členíme výzkumný proces takto:

1. hlavní etapa: Projekt výzkumu.

- 1.1 Stanovení cíle výzkumu. Celkové plánování výzkumného úkolu.

- 1.2 Detailní rozpracování koncepce výzkumu. Upřesnění problému a vypracování hypotéz.

- 1.3 Organizace výzkumného procesu.

- 1.4 Konstrukce a příprava metod empirické analýzy.

2. hlavní etapa: Provedení empirické analýzy, v experimentálních studiích též provedení experimentálních operací.

3. hlavní etapa: Vyhodnocení empirických dat.

- 3.1 Statistické vyhodnocení.

- 3.2 Teoretické vyhodnocení.

- 3.3 Vyhodnocení vzhledem k praxi, tj. ideologické posouzení problémů, důsledků a návrhů pro řídicí činnost, výchovu a propagandu.

Společenskovědní výzkumný proces jako celek slouží řešení společensky závažných problémů. Vede k upřesnění našeho vědění, poskytuje základy k teoretické rekonstrukci jevů, procesů a zákonitostí sledovaného objektu:

Výzkumný proces v našem ústavu můžeme nastínit takto:

- Výzkum začíná detailním rozpracováním zadaného problému (zachyceného případně již v plánu úkolů). Jde přitom o to, co možná nejlépe využít všech znalostí o daném problému, odhalit významné souvislosti a dobře formulovat otázky. Již v této fázi hraje velkou úlohu upřesnění pojmu a použití jazykově přesných termínů.

- Na základě všech dostupných poznatků a zkušeností se vypracují zdůvodněné, s velkou pravděpodobností platné hypotézy. Musí obsahovat empiricky ověřitelné prvky, které musí být odvozeny jako logické pořadí až ke konkretizaci (operacionalizaci) empirických kritérií.

— K empirickému ověřování hypotéz se používá empirických metod, které mají vyhovovat určitým požadavkům přesnosti (kritériím správnosti). Zde se projevuje:

a) úzká souvislost mezi hypotézou a prostředkem analýzy, obecněji řečeno mezi teorií a metodou. Čím je hypotéza jednoznačnější a diferencovanější, tím snazší je konstrukce prostředku empirické analýzy. A naopak: čím je lepší analytická metoda, resp. její konstrukce, tím náročnější musí být hypotéza.

b) Empirické analytické metody nejsou samoučelné, slouží výhradně ověřování hypotéz. Proto by se měl klást velký důraz na „tvrdé“ ověřovací metody, na přísné testovací podmínky. Často pozorujeme tendence dávat přednost „lehkým“ testům a těm metodám, které s vysokou pravděpodobností potvrzují hypotézu či teorii badatele. Tato praxe podává vysvětlení, proč existuje tak velký počet různých jednostranných koncepcí a nevyzrálých názorů. Zjištění, že je nutné napravit chybu, je jistě bolestné. Přesto bychom však měli mít méně nechuti k vyvrácení svých hypotéz, neboť z toho zpravidla plyne velký užitek pro naše poznání.

— Empirická analýza představuje „měřicí operaci“. Mezi prostředníkem analýzy a vybranými jednotkami objektu šetření se za určitých podmínek naváže kontakt. — V klasických experimentálních studiích se mezi výchozí a konečnou analýzou provádějí experimentální operace.

— Získaná data se analyzují statisticky a pak teoreticky. Konfrontují se s příslušnými hypotézami, které potvrzují, vyvracejí nebo, a to ve většině případů, upřesňují. Při teoretickém zpracování (interpretaci) získaných dat se musí pozorně přihlížet k jejich platnosti. Požadavek platnosti empirického šetření musí být přesně definován. Ještě před tím, než se zaujme konečné stanovisko k hypotéze, je nutno brát v úvahu:

- požadavek přesnosti prostředku analýzy (kritérium správnosti).
- statisticky významné rozdíly a jejich teoretická závažnost,
- stupeň reprezentativnosti při analýze obyvatelstva,

— porovnání s výsledky obdobných šetření,

— srovnatelnost výsledků výzkumu s jinými teoretickými výroky.

— Výsledky výzkumu se uvádějí do dalších teoretických souvislostí, na jejichž základě se vyvozují důsledky a doporučení pro praxi a rozpracovávají nové úkoly.

Výzkumný proces začíná tedy teoretickou analýzou problému a přechodem ke konstrukci hypotéz. Platnost hypotéz se empiricky ověřuje vhodnými prostředky analýzy (testy). Výsledky tohoto testování se zpracovávají statisticky a teoreticky. Jasně zde vystupuje do popředí nerozlučné dialektické spojení teoretických a empirických pracovních postupů. Empirické šetření je nedělitelnou součástí teoretického pracovního procesu. Samo o sobě není ani počátkem, ani cílem, výsledkem výzkumného procesu. Empirická analýza je v rámci výzkumného procesu stadiem ověřování, praktickým kritériem našeho hypotetického vědění. Do této míry má skutečně rozhodující význam pro vývoj přesných a objektivně pravdivých teorií. Avšak této funkce nabývá teprve v teoretických souvislostech: na to je zde třeba důrazně upozornit.

Námi načrtnutý společenskovědní výzkumný proces lze chápat jako silně zjednodušený model získávání poznatků v oblasti empirických věd. Dialektický vztah teorie a empirie je charakteristický nejen pro jednotlivý výzkumný proces, ale též pro vývoj obsáhlých teorií s empirickými výroky. Pokrok ve vědeckém poznání problémů v jednotlivých vědách vyplývá z pevného dialektického vztahu „teorie — praxe — teorie“. Teoretická koncepce je podrobena empirickému ověření, kontrole faktů, která vede k upřesnění nebo zřeknutí se celé koncepce. Teorie osobnosti, spočívající na základech marxismu-leninismu a empiricky podepřená se může rozvíjet jedině se zřetelem k dialektice „teorie — empirie — teorie“.

Cesta, kterou je nutno se dát, je jediné tato: Odvodit hypotetické dílčí koncepty a pojmy z teoreticky odůvodněné a filosofickým a speciálním vědeckým poznáním podložené koncepce o rozvoji a struktuře osobnosti. Tyto dílčí koncepty a pojmy chápat jako pracovní hypotézy a ověřovat

je co do jejich místa a sounáležitosti s celým konceptuálním systémem a co do jejich platnosti jakožto zobrazení sledovaného objektu. Ve smyslu marxismu to můžeme označit jako postup od abstraktního ke konkrétnímu. Empirické ověřování může a musí využívat nejrůznějších analytických metod diagnostiky osobnosti a statistických vyhodnocovacích technik. Každé empirické šetření, za předpokladu, že se přímo vztahuje k přijaté teoretické koncepci a dodržuje normy vědeckého výzkumu, potvrzuje, vyvrací nebo upřesňuje hypotetické koncepty. Rozhodující úloha přitom připadá teoretické interpretaci, vyhodnocení, abstrakci, zobecnění a zařazení získaných výsledků výzkumů do daného koncepčního systému. Podle Marxe můžeme tyto teoretické procesy označit jako postup od konkrétního k abstraktnímu.

Přistupujeme-li k upřesnění svých představ o rozvoji, determinantách a struktuře osobnosti, pak bychom si měli být vědomi toho, že jen stálý zřetel k tomuto dialektickému vztahu teorie a empirie vede ke skutečnému pokroku v poznání. Současně to vyžaduje, abychom měli střízlivý postoj k rozvoji teorie.

— Teorie či dílčí teorie nelze vykoudlit v krátkém čase a spekulací, jaksi z klobouku, a to ani v oblasti rozvoje a struktury osobnosti. Musí se vyvíjet *postupně*, zdoluhavou a namáhavou prací v rámci strategických, velkých výzkumných plánů. Čas mnoha krásných slov jde také zde rychle vstříc svému konci.

— Práce v oblasti teorie osobnosti by měly být zahájeny *kooperací*. Mám na mysli nejen všeobecné diskuse (i když jsou nutné), ale především koordinaci šetření, která provádějí různé výzkumné skupiny a která mají společné koncepční základy. Je v tom současně i požadavek většího sjednocení a standardizace empirických analytických metod.

— Rovněž v oblasti výzkumu teorie osobnosti by se měly více tolerovat a podporovat nové myšlenky, nové způsoby nazírání a dílčí koncepce, a to i když jsou v počátečním stadiu jednostranně formulovány. O tom, zda tyto příspěvky mají či nemají hodnotu, se nesmí soudit a priori, musí se zhodnotit vědeckým střetnutím názorů a ověřením jejich teoretického a

empirického základu. Jediná metoda, jak o tom rozhodnout, „spočívá v tom, že se pevně držíme dialektiky, nikoli slovy a nikoli s tím cílem, abychom vlastní jednostranné názory vydávali za dialektické, ale podle skutečnosti, tj. opravdové, vědecké dialektiky“ [8 : 50].

Shrnutí problémů výzkumného procesu

1. Zlepšit celý výzkumný proces

Výsledek naší výzkumné práce závisí na tom, jak prakticky zorganizujeme společenskovědní výzkumný proces v jeho *celku*. Výsledek práce co do správnosti a platnosti vědeckého tvrzení je určován nejslabším článkem výzkumného procesu. Nedostatky ve stanovení problému, v dotazníku nebo v použitém testu, ve zvoleném vzorku, statistickém vyhodnocení, teoretickém zobecnění atd. nelze kompenzovat, nýbrž je nutno je bezpodmínečně vzít v úvahu. Měly by být známy alespoň před teoretickým vyhodnocením, aby mohl být požadavek platnosti tvrzení daného šetření včas relativizován.

2. O stanovení problému a vypracování hypotéz

Stanovení problému a vypracování hypotéz a zejména s tím spojené určení pojmů a slovních označení patří dnes, jak již bylo řečeno, stále ještě k nejslabším článkům společenskovědního výzkumného procesu. Postupuje se zde většinou značně velkoryse. Vyplývá to ani ne tak z nedbalosti výzkumných pracovníků, jako ze současného velmi neuspokojivého stavu v systému pojmů a jazyka některých vědních oborů. Je všeobecně známo, jak složitá je v tomto směru situace v oblasti společenskovědního výzkumu osobnosti. Mezi různými výzkumnými skupinami i jednotlivými badateli neexistuje v mnoha základních pojmech přijatelná shoda. Pojmy se často přebírají bez jakéhokoliv objasnění prostě z hovorového jazyka. Jiných se zas používá v příbuzných oborech ve zcela odlišném významu (např. pojmy „zájmy“ a „potřeba“ v sociologii a psychologii). Nelze přehlédnout, že dokonce i tak stěžejní kategorie, jako osobnost, cit, vůle, vlastnost, motivace, sankce, hybné síly chování atd., jsou dnes značně sporné a nejasné

vymezené. Také speciální dispoziční pojmy, jako postoj k práci, ideologické postoje (základní přesvědčení) nebo postoje k morálním hodnotám, nejsou co do empirického významu pevně vymezeny a jsou různými badateli různě interpretovány. Tento stav lze překonat jedině cílevědomým vědeckým výzkumem. Nelze vůbec pochopit, že máme k dispozici např. standardizované dotazníky a testy pro vysoce abstraktní znaky osobnosti (rigiditu, introverzi), ale nikoli pro závažné oblasti společenských postojů. V Ústředním ústavu pro výzkum mládeže vyvíjíme v současné době na podkladě rozsáhlých přípravných prací v oblasti teorie pojmů analytické metody pro různé konkrétní společenské postoje, např. pro diagnostiku základního ideologického přesvědčení mladistvých.

3. O organizaci výzkumu

Organizace výzkumu se musí zlepšit. Z hlediska efektivity nemůže společenskovědní výzkum nadále spočívat na jednom nebo dvou lidech. Odpovídající efektivitu mohou optimálně zajistit kolektivy organizované na zásadách dělby práce. Musíme hledat způsoby, jak přimět jednotlivé badatele nebo malé skupiny ke spolupráci s velkými výzkumnými kolektivy, aby-
chom mohli využívat předností funkční struktury podle dělby práce. S úspěchem to již praktikujeme např. ve výzkumu studentů. Zvláštní pozornost je třeba věnovat výchově metodiků-specialistů, kteří by měli dobré metodologické znalosti a pracovali v malých skupinách.

4. O metodách empirické analýzy

I nadále vznikají velké problémy při vyvíjení exaktních metod empirické analýzy. Třebaže se v mezinárodním měřítku dosáhlo právě v konstrukci empirických výzkumných metod nesporně velkého pokroku, především v oblasti teorie psychologických testů, nelze nevidět, že pro každodenní výzkumnou praxi z toho plyne jen malý užitek. Tak byly např. laicky formulované otázky bezmyšlenkovitě sestaveny v dotazník, speciální testy použity ve zcela odlišných podmínkách atd. Empirické analytické metody (dotazníky, testy a další techniky vyšetřování) musí být nezávislé na náhodných znacích toho, kdo

provádí analýzu (vyšetřovatele, pozorovatele, vyhodnocovatele aj.), nezávislé na náhodných situačních faktorech a nezávislé na náhodných stavech vyšetřovaných osob. Máme zde co dělat s kritérii intersubjektivnosti a reliability, které, mimochodem řečeno, nejsou ani zdaleka tak samozřejmé, jak se v literatuře někdy uvádí.

Některé otázky adekvátnosti analytických postupů

Omezím se na dva problémy:

A. Často se ještě vyskytují předsudky vůči určitým analytickým metodám. Zkušenosti svědčí o tom, že i ve vědeckých diskusích se ještě někdy objevuje už téměř záhadná nedůvěra vůči metodě anket. Se známou, vědecky zcela nepodloženou argumentací se staví do protikladu k údajně mnohem objektivnější metodě pozorování nebo analýze dokumentů. Takovou polemiku, která směřuje k neopodstatněnému popírání a diskvalifikaci té či oné analytické metody, musíme ostře odmítnout. Samozřejmě, že existují skutečné rozdíly mezi jednotlivými analytickými metodami, např. mezi těmi, které se zakládají na vlastním pozorování nebo na pozorování druhou osobou, mezi ústním a písemným interview atd. Použití té které metody není ani libovolné, ani nevyplývá z osobní sympatie nebo naopak předsudku. Závisí na těchto náležitostech:

— Na jasně vymezeném předmětu výzkumu. Máme-li zkoumat praktické chování, musíme pracovat s jinými metodami než při analýze relativně invariantních dispozic chování. Zcela jinak je nutno zkoumat neverbální chování a jinak verbální, projev mínění jinak než komplexní motivaci atd.

— Na metodologickém významu různých analytických metod. Teoreticko-metodické šetření dává vyniknout skutečně velkým rozdílům mezi analytickými metodami. Hodnocení na tomto základě je však naprosto jiné než paušální předsudky laiků. Metoda pozorování, hodnocení lidí (např. škálami), ústní interview atd. se jeví po teoretickém zkoumání specifiky tohoto procesu poznání ve zcela jiném světle než v obvyklých diskusích u kulatého stolu. O tzv. „objektivitě“ a správnosti analytic-

kých metod je možno se vyjádřit až teprve po jejich zásadní metodologické analýze a nikoli na základě subjektivního uvážení.

— Na ekonomické úvaze. Ať už si to přejeme či nikoli (metodici si to přejí zpravidla ještě méně než nemetodici), je naše volba metody spoluurčována ekonomickým a jiným tlakem. Personální a finanční možnosti, které máme k dispozici, a hlavně „ekonomie času“ ovlivňují naše rozhodování, zda užít té či oné metody. Kromě toho nelze pustit se zřetele historický, vývojový stav daného oboru. Toto hledisko má velkou váhu zejména u těch vědních disciplín, které svou historii počítají zatím jen na léta nebo několik málo desetiletí.

B. Ve výzkumu mládeže a v dalších oblastech společenskovědního výzkumu se ukazuje naléhavá potřeba větší standardizace a sjednocení prostředků empirické analýzy. To je dnes nejen teoreticko-metodický, ale též aktuální politický požadavek. Na rychlém a neodkladném řešení tohoto úkolu závisí budoucí společenský význam a postavení společenskovědního výzkumu a vědecký vývoj. Jsme si vědomi toho, že výsledky našeho výzkumu jsou do značné míry závislé na metodách. Metody, jimiž se mají zkoumat komplexní psychické dispozice, mají velký vliv na proces měření. To se týká nejen všeobecných metodických postupů, jako je pozorování, ústní nebo písemný interview, ale též jednotlivých metod. Různými testy nebo otázkami na též předmět dosahujeme různých výsledků výzkumu. Proto je zvlášť naléhavá otázka: Jakými prostředky provádíme analýzu? Situace je dnes ještě bohužel taková, že téměř každý badatel „měří svým vlastním loktem“ a je na to ještě hrdý. Řečeno mírněji: badatel formuluje své indikátory (otázky nebo výroky) tak, jak to uznává za vhodné, příslušné dotazníky jiných výzkumných skupin většinou nezná, a zná-li je, mění podle libosti text jejich indikátorů. S předlohami odpovědí pracuje právě tak velkoryse, jednou dává dvě nebo tři možnosti odpovědi (protože je to zvykem v psychologických dotaznících), jindy čtyři, pět nebo sedm možností (protože je to obvyklé v sociologických výzkumech, např. mínění). Používá jednou té, podruhé oné verbální škály, jindy té či oné neverbální intenzitní škály. Uvědomuje si však, že

mezi indikátory, které formuluje jako otázky nebo výroky, jsou často obrovské „měrné rozdíly“ a že odrážejí fakta s velmi různou ostrostí; uvědomuje si, že vynechání nebo vložení jediného slova může někdy znamenat až 10–30 % rozdíl ve výsledcích, nemluvě již o naprosto změněném rozložení při použití té či oné odpovědní předlohy. Mezi tím, co badatelé vědí, a tím, co prakticky činí, existuje mnohdy velký rozdíl. Pokud badatel, případně výzkumná skupina, pracuje jaksi „pro vlastní dům“, pro diplomovou nebo dizertační práci nebo pro publikaci, v níž uvede jen taková empirická šetření, která se hodí do jeho vlastního konceptu, potud zůstanou tyto problémy skryty, resp. dají se snadno skrýt. Zatěžují pak možná svědomí badatele, jinak však nadělají sotva větší škodu. Problematicčnost se přiosťří tehdy, když se mají výsledky různých šetření týkající se téhož předmětu srovnávat, shrnout a pečlivě zpracovat v celkové hodnocení a teoretické tvrzení. A především tehdy, když má být podán vědecky zdůvodněný návrh pro další směr vývoje, politické nebo pedagogické rozhodnutí. Pak se ukáží těžkosti a vyjdou najevo rozpory v empirických výsledcích. Výzkumný pracovník nedorazí ke spolehlivému srovnání, není schopen vyslovit se k dalšímu vývoji, a to ani tehdy, je-li vzorek tentýž. Exaktní teoretická — přitom společensky velmi důležitá — práce je zde znemožněna v důsledku závislosti výsledků na použité metodě. Svědomitý badatel nejde dále, zůstává stát nad dilematem metodou ovlivněných výsledků, nad obrovskou relativitou svých výzkumů. Vidíme tedy, že měnit libovolně texty otázek a předlohy odpovědí je dnes nejen metodicky naivní, ale přímo politicky nezodpovědné. Z tohoto příkladu jsou zřejmé též důsledky prakticky zaměřeného výzkumu mládeže a sociálního výzkumu vůbec pro uspořádání metod. Tento zdravý vliv společenské praxe musí každý vítat, neboť jde o skutečně vědecký vývoj. Proto též poukazují na tento problém s takovým důrazem.

Návrh praktických opatření

1. Provést informativní, metodicko-kritické výzkumy různých aspektů formulace indikátorů včetně předloh odpovědí.

2. Přijmout na základě výsledků těchto výzkumů rozhodnutí týkající se toho kterého typu textu indikátorů, předloh odpovědí atd.

3. Tato rozhodnutí by měla platit nejen pro jeden ústav, ale měly by je akceptovat všechny větší instituce společenského výzkumu. To samozřejmě předpokládá kolektivní spolupráci.

4. Všechny větší výzkumné skupiny by měly disponovat „archívem metod“, který by plánovitě shromažďoval metodické zkušenosti nejen vlastní, ale i jiných výzkumných skupin. K tomu je třeba zlepšit informační styky mezi výzkumnými kolektivy. Rozumí se samo sebou, že v archívu budou chovány jen ty analytické metody, které vyhovují vědecko-metodickým požadavkům přesnosti.

V Ústředním ústavu pro výzkum mládeže budeme těmto problémům v nejbližších letech věnovat zvýšenou pozornost. Pracujeme na určitých metodicko-kritických výkumech. Ve druhé polovině roku svoláme menší skupinu expertů, která se bude zabývat jen touto otázkou. Standardizace a jednotné používání prostředků empirické analýzy se stává stále více existenční otázkou našeho společenského výzkumu. Rovněž Szczepański energicky požaduje od sociologie „standardizaci výzkumných technik, která může vést k odstranění relativity sociologického poznání“ [10 : 614]. Standardizace prostředků analýzy neřeší ovšem všechny problémy. K tomu je nezbytné provést rozsáhlé teoretické práce o vztahu mezi indikátory (dotazy) a udanými daty (odpověďmi). Jedná se tu o základní předpoklad vědeckého výzkumu, který je třeba jasně vidět a efektivně zorganizovat.

5. Intervalové a experimentální studie. Dnes ještě silně převažují výzkumy s charakterem jednorázové analýzy situace. Hypoteticky předpokládaný stav, např. úroveň ideologického chování, se zjišťuje u určité populace mladistvých. Hlavní je zde diagnóza, konstatování daného stavu. Nikdo nebude popírat nutnost těchto výzkumů. Přesná analýza situace je základem společenského výzkumu. Jde mi o to, abych podnítil širší využívání intervalových a zejména experimentálních studií. Tyto studie mají velký význam jak

pro vývoj teorie, tak pro praktický, politicko-pedagogický zaměřený výzkum. Dlouhodobé intervalové studie, tak jak je organizoval např. Ústřední ústav pro výzkum mládeže, dovolují sledovat vývoj osobnosti mladistvých od nejrůznějších populačních skupin až po jednotlivce. Zavedení experimentálních faktorů umožňuje poznat působení určitých podmínek determinujících chování. Experimenty mají ve výzkumu mládeže velký praktický význam, jsou důležité pro řízení, výchovu a propagační práci. Hodnota výpovědi dobře organizovaných experimentálních studií je velmi vysoká, nelze však přehlížet, že pomocí moderní výpočetní techniky lze dnes analýzu podmínek realizovat náročným způsobem současně s jednorázovou analýzou stavu.

6. Problém reprezentativnosti.

Empirická data mají být pro základní soubory, zachycené v hypotézách, reprezentativní. Tento požadavek nevypadá nijak problematický, ale jeho uskutečnění je ve výzkumné praxi značně namáhavé. Jsme u další slabiny našeho výzkumného procesu. Nebudu dále rozvádět problémy statistického výběru a poukážu jen na tyto nedostatky:

a) V mnoha hypotézách se velmi velkoryse stanoví základní soubory, pro něž mají hypotézy platit. Konkrétní hypotézy mají explicitně prokazovat rozsah své platnosti, aby mohly být podle toho voleny vzorky. Když např. hypoteticky předpokládáme souvislost mezi ideologickým postojem a úrovní společenských znalostí u mladistvých, nemůžeme to ověřovat jen na vzorku 200 studentů filosofie. Musíme buď hypotézu blíže specifikovat, nebo rozšířit vzorek populace.

b) Výsledky šetření jsou dnes jen málokdy srovnatelné, a to i když byly použity shodné indikátory nebo testy, protože se liší složení vzorků. I zde se postupuje dost velkoryse, tj. bez přesného sladění s ostatními vzorky. Tím ztrácejí výsledky šetření okamžitě svou informační hodnotu, která vyplývá právě ze srovnávání s jinými šetřeními. Nelze například postavit tisíc studentů vedle tisíce jiných studentů, a to ani tehdy, když se složení shoduje co do stáří, pohlaví, ročníku studia apod. Jestliže je například v jednom vzorku 70 %

a ve druhém jen 40⁰, studentů technického nebo přírodovědního směru, ovlivňuje to zpravidla silně výsledky výzkumu, zejména jde-li o ideologickou oblast chování. Přístupujeme-li stále více k využívání jednotných, standardizovaných prostředků analýzy, pak musíme věnovat větší pozornost také složení našich vzorků podle těchto kritérií reprezentativnosti.

c) Podobně jako při vypracování hypotéz, tak i při teoretickém vyhodnocování dat se často nebere dostatečný zřetel na stupeň jejich reprezentativnosti. Je rozšířena tendence nepřipustně zobecňovat vý-
roky.

d) Problém reprezentativnosti se v sociálním výzkumu chápe mnohdy příliš úzce, jen pod zorným úhlem poměru vybraných osob k hypotetickému základnímu souboru osob. To je sice velmi důležitý, ale dnes též poměrně snadno realizovatelný aspekt principu reprezentativnosti. Problémy reprezentativnosti mají ve společenskovědním výzkumu obecnější význam. Princip reprezentativnosti platí například též pro vztah mezi indikátory (otázkami) a udanými daty (odpověďmi). Indikátory mají být reprezentativní pro hypoteticky stanovený znak.

7. Statistické vyhodnocování dat.

Společenskovědní výzkumný proces si dnes již nelze představit bez systematického používání matematickostatistických metod na základě moderní výpočetní techniky. Vlivem statistických metod se podstatně zvýšila vědecká výroková hodnota výsledků výzkumů. Plánovitě využívání matematickostatistických poznatků a metod patří k předpokladům společenskovědního výzkumného procesu. Také ve společenskovědním výzkumu se potvrdila pravda Marxova výroku, že „věda dosáhne tehdy své dokonalosti, až se jí podaří využívat matematiky“ (Lafargue o Marxovi). Přesto však nelze nevidět — a jsem si jist, že se mnou budou statistici a metodologové souhlasit —, že z nekritického používání této metody vyplývají určité, někdy i vážné problémy. Občas má člověk dojem, že si někteří badatelé statistiku a zpracování dat přímo z fetišizovali. Hodnotu výzkumu měří počtem použitých statistických metod a statistických operací. Kvalita empirických dat (co vlastně odrážejí, jakými ana-

lytickými metodami a za jakých podmínek byla získána) je zajímavá jen okrajově, nebo se klade na druhé místo jako „objektivní“. A tak snadno vzniká ve vědě jeden domeček z karet za druhým, statisticky ovšem naprosto bezcenný. Tito badatelé se opíjejí čísla a indexy. Mnozí z nich se domnívají, že nejvyšším cílem vědy je korelační koeficient nebo faktory. To je formalistické stanovisko. Chtěl bych je odmítnout spolu s Claude Bernardem, který řekl: „Nejsem proti používání statistiky, avšak odsuzuji, když se upustí od toho, jít ještě dál.“ Statistickými metodami a ukazateli nelze odstranit ani teoretické, ani metodické nedostatky výzkumného procesu. Statistik není lékařem u lože nemocného badatele! Statistici mohou pracovat dobře jen tak, jak jim to dovolí teoretická a empirickometodická úroveň daného výzkumného procesu. Nemá proto smysl pracovat v jedné fázi výzkumného procesu s vysokou přesností a pečlivostí a současně v jiné postupovat s bezstarostnou nonšalancí. Není k ničemu být na jedné straně vysoce přesný, na druhé naopak nepřesný.

Jsem pro širší používání matematickostatistických metod v naší výzkumné práci. Varuji pouze před nekritickým používáním a idealizovaným přeceňováním této důležité pomůcky v naší práci. Přitom bych chtěl zdůraznit nutnost dalšího zásadního rozpracování těchto metod z hledisek teorie poznání a metodologie. Týká se to především metody, jako je faktorová analýza. Přínos faktorové analýzy teorii společenských věd by měl být hodnocen věcně, nikoli s euforistickým nadšením. V zahraniční literatuře se navíc setkáváme se zásadní kritikou z pera kompetentních vědeckých pracovníků, adresovanou současné praxi používání faktorové analýzy ve společenských vědách. Přitom se kritika vztahuje víc na metodologické předpoklady než na speciální statistické základy. Je proto žádoucí poukázat na nutnost zásadního vyjasnění metodologických základů faktorové analýzy z hlediska naší filosofie a teorie vědy. Tím uzavírám přehled o některých problémech společenskovědního výzkumného procesu.

V marxisticko-leninském výzkumu se zabýváme metodologickými problémy výzkumného procesu proto, že tím chceme

zlepšit kvalitu své práce a provádět výzkumy ekonomičtější a vyvarovat se základních chyb. Usilujeme o prohloubení poznatků a o vědecké zdůvodnění našeho pracovního procesu, abychom jej mohli lépe plánovat a organizovat a jeho výsledky přesněji hodnotit. Pro teoreticko-metodickou činnost z toho vyplývá též společenský úkol. Přispívá rozhodujícím způsobem k úspěšné realizaci společenských cílů výzkumu mládeže a společenskovedního výzkumu vůbec. Metodologické analýzy posuzujeme vždy právě z tohoto aktivizujícího hlediska. Nejsme proti metodologickým analýzám s vysokým stupněm abstrakce a ideálními požadavky, snažíme se jen o to, vyvodit z nich podněty pro svou práci. Připustíme, že metodologické požadavky lze formulovat tak abstraktně a přepjatě, že badatel v oblasti společenských věd může být donucen rezignovat a vzdát se neodvolatelně své práce. Může svou flintu přesněji řečeno své indikátory, hodit do žita. Badateli by se pak vedlo jako automobilistovi, který se ze samého „kdyby a však“, z údivu nad „jak a proč“ stavu a možností svého auta nemůže odhodlat jet. Ale tím by se (snad) nikomu neposloužilo.

Nejsme pro metodologické práce kvůli metodologii samé. Nejde o to brousit metodologický nůž kvůli broušení, ale aby se jím lépe krájelo. Metodologické studie nemají vzbuzovat bezmezný zájem nebo naopak skepticismus vůči praktické výzkumné práci ani podporovat návrat do umělých laboratorních podmínek. Na základě metodologických prací vidíme ovšem nikoli méně, ale více problémů. Víme pak vždy

přesněji, co nevíme, ale také, jak můžeme své vědění sice postupně, ale nepřetržitě obohacovat a upřesňovat. V tomto smyslu vyžadoval Lenin metodologickou činnost, když napsal: „V teorii poznání, tak jako ve všech ostatních oblastech vědy, se musí dialekticky myslet, tzn. nepovažovat naše poznání za něco hotového a neměnného, ale zkoumat, jak vzniká vědění z nevědění, jak se stává nedokonalé a nepřesné vědění dokonalým a přesným“ [9].

Literatura

- [1] Bunge, M.: *Scientific Research*. Berlin, Heidelberg, New York 1967.
- [2] Fischer, G.: *Psychologische Testtheorie*. Bern, Stuttgart 1968.
- [3] Friedrich, W.: *Methoden der marxistisch-leninistischen Sozialforschung*. Berlin 1970.
- [4] Friedrich, W. — Hennig, W.: *Der sozialwissenschaftliche Forschungsprozess*. Berlin 1973.
- [5] Hager, K.: *Schlusswort auf der Beratung der Gesellschaftswissenschaftler vom 14. 10. 1971*. In: *Einheit* No. 2/1972.
- [6] Honecker, E.: *Fragen von Wissenschaft und Politik in der sozialistischen Gesellschaft der DDR*. In: *Einheit* No. 1/1972.
- [7] Jadov, V. A.: *Sociologičeskoje issledovanie — metodologija, programma, metody*. Moskva 1972.
- [8] Kedrov, B. M.: *Fragen der Dialektik als Erkenntnistheorie*. In: *Erkenntnistheoretische und methodologische Probleme der Wissenschaft* (Herausgeber G. Kröber). Berlin 1966.
- [9] Lenin, V. I.: *Materialismus und Empirio-kritizismus*. Berlin 1957.
- [10] Szczepański, J.: *Odmiany czasu teraźniejszego*. Warszawa 1971.
- [11] *Zentraler Forschungsplan der marxistisch-leninistischen Gesellschaftswissenschaften der DDR bis 1975*. In: *Einheit* No. 2/1972.